

Prokk Balázs

A cselekvő szeretet világi messianizmusa

[A] „megváltás testi valóságának” figyelembevétele nagyon is elgondolható olyan társadalmi viszonyok megteremtéseként, amelyek közegében Kierkegaard nem látná szükségesnek, hogy kilépjen a polgári világból, amelyet az eredeti kereszténységtől folyamatosan eltávolodó, hanyatló kereszténység, egyszerűen mind a transzfiguráció lehetetlenségének világaként értelmez. Így aztán a vallási megújulás élcsapatára vonatkozó korábbi megfontolások egy érdekes csavarral akár világi-messianisztikus értelmet is kaphatnak.¹

Boros Gábor

Aki nem ismeri *A szeretet cselekedeteit*, könnyen egyetérthet olyan kritikákkal, miszerint a kierkegaard-i életmű súlyos hiányossága, hogy csak az egyedi egyesről ad hírt, s nem ismeri a Másikat, így nemcsak filozófiai problémák sorát kerüli meg, de filozófiájának individualizmusa szolipszizmusba záródik. Theodor W. Adorno írása éppen ezért is egy kiemelkedő tanulmánya a korai Kierkegaard-recepciónak, ugyanis ő az első filozófus, aki felhívja a szélesebb közönség figyelmét a szerető Kierkegaard-ra. Írása bevezetésében Adorno *A szeretet cselekedeteit* a kierkegaard-i *oeuvre* helyesbítésének nevezi.²

1. *A szeretet cselekedetei*

Kierkegaard legfontosabb filozófiai fogalmait kifejtő írások már az életmű első felében publikálásra kerültek. Az egzisztencializmus recepciójában alapműnek tekintett *Félelem és reszketés*, vagy éppen *A szorongás fogalma* ugyanúgy a korai művek közé sorolandó, mint az időbeliség problémáját tárgyaló *Az ismétlés*, valamint a *Filozófiai morzsák*. Ezekben az írásokban csakugyan egyetlen másik van: Isten, a Teremtő vagy a Megváltó személye. Szerzőiségének korai szakaszában Kierkegaard tántoríthatatlan alkotó volt, s így a filozófiailag is jelentős fogalmakat kifejtő könyvek közzététele kevesebb, mint öt évébe került. Ezek után Kierkegaard lendülete elfogyott; egy 1847-es naplőbejegyzéséből tudjuk, hogy ezt a rövid alkotói szorongást éppen *A szeretet cselekedetei* oldja föl: „Az emberek számára [...] előző *Épületes Beszédeim*ből üvölt az, hogy nem tudom, mi következik, s hogy nem tudok semmit a társadalomról. [...] Most már megvan az új könyvem témája. *A szeretet cselekedeteinek* nevezem el.”³ A mű gyors tempóban, március közepétől augusztus elejéig elkészült, és publikálásra került. Jelen írásomban igyekszem re-

1 Boros 2014, 254. Kierkegaard és Adorno műveire Boros Gábor hívta föl a figyelmünket a Kortársunk Kierkegaard konferencián. A konferencia teljes anyaga olvasható a *Laokoön* 9. számában.

2 Adorno 1951, 24.

3 Hong – Hong 2000, 277.

konstruálni *A szeretet cselekedeteinek* filozófiai-teológiai forrását, valamint ennek a társas létünkre kifejtenő hatását.

1.1. Szeretet és természet

A szeretet cselekedetei megkülönböztet két szeretetet. Az egyik az *Elskov*, a vágyvezérelt nemi, erotikus szeretetet, amit Kierkegaard gyakran költői szeretetnek nevez, ezzel is visszautalva *Az ismétlésben* felbukkanó fiatal poétára. Azonban a mű igazi tárgya a keresztényi, felebaráti szeretet, a *Kjerlighed*. Ennél a fogalmi szétválasztásnál Adorno kritikája eléri a csúcspontját, s a buberi, lévinasi kritikától egy egészen különböző támadási felületet talál Kierkegaard gondolkodásában. Amint azt Boros Gábor is kiemeli, Adorno két komplementer megfontolás miatt veti el a kierkegaard-i szeretet értelmezését:

Adorno számára ez a felebaráti szeretet két, egymást kiegészítő okból elfogadhatatlan: egyrészt mert tiszta bensőségeséggé válik, másrészt mert e szeretet tárgya közömbössé, sőt semmissé lesz: „a szeretet szubsztancialitása elvesztette objektumát”. Ez a kierkegaard-i kereszténység „a természet megtörése” [*Brechung der Natur*], amennyiben megtöri a közvetlen szeretetimpulzust, megtör mindenfajta önérdeket, kiváltképp a boldogságra való minden reális igényt: amo quia absurdum est összegzi Adorno.⁴

Elemzésem további részében szeretnék Boros Gábor olvasatánál egy árnyalatnyival szigorúbb lenni Adornóhoz, ugyanis a felebaráti szeretet és az erotikus szeretet megkülönböztetése etikai jelentőséggel bír, míg e differenciáltság negligálása alapvető félreértésből fakad.

A két szeretet radikális szétválasztására tanítói szempontból kerül sor, ugyanis valahogyan érzékelteni kell a hallgatósággal a tanításnak azon részét is, mely szerint olyan legközelebbinek is segítenünk kell, akihez sem preferenciális szeretetünk, sem erotikus vágyunk nem köt. Így a bibliai segítségnyújtás vagy irgalom: önérdektagadás. A felebaráti szeretet, csakugyan nem az individualizációról szól, ugyanis a másik megsegítése mindig egy alávetett magatartásból fakad, a reciprocitás feltételezése nélkül.⁵ Továbbá, a szeretet és így az emberi természet nem-homogenitásáról a Biblia is tud, azonban ezt sosem a törés, hanem a beoltás metaforájával ábrázolja. Vagy az ember oltatott be a jó közösségbe, az egyházba, vagy az emberbe oltatott be a jó, az Ige.⁶ Végezetül tisztázan-

⁴ Boros 2014, 248.

⁵ Lk 6, 36: „Szeressétek inkább ellenségeiteket: tegyetek jót, adjatok kölcsön, és semmi viszonzást ne várjatok.”

⁶ Jak 1, 21: „Elvetvén azért minden undokságot és a gonoszságnak sokaságát, szelídséggel fogadjátok a beoltott ígét, a mely megtarthatja a ti lelkeiteket.”

dó, a felebaráti szeretet és az erotikus szeretet, noha könnyedén megkülönböztethető, de mégsem szükségszerűen válik külön. Kierkegaard szerint mindkét szeretetre való igényünk az emberi természetben gyökerezik, azaz „emberi szükséglet.”⁷

1.2. Az isteni és a felebaráti szeretet: az aszimmetrikus és a szimmetrikus viszony

Kierkegaard elhatárolja a két szeretetparancsot. Az istenszeretetet előíró bibliai parancs⁸ Kierkegaard szerint csak az egyedi egyesre vonatkozik, mivel a szeretet nyelvén feltétlen engedelmeséget és imádást ír elő.⁹ A Biblia világa felől nézve a próbatétel és a küzdelem individualitást formáló határhelyzet. A Kierkegaard számára oly fontos ószövetségi személyek, mint Ábrahám és Jób, mind egy próbatétel során nyerték el önmagukat, s nem egy szeretetteli, közösségi együtt létben. A próbatétel, mint személyes istenviszony feltétlen engedelmeséget követel, tehát aszimmetrikus. S kétségtelenül hasonló logikájú a *Vagy-Vagy* ultimátuma is, ezúttal Boros Gábor szavaival:

De a *haud illaudabilis* jelleg itt is megőrződik: nem megfontoláson alapuló felismerés juttat el a bizonyossághoz, hogy soha nincs igazunk, hanem a kényszertől mentes szabadságból fakadó szeretet „ama egyetlen és legfőbb kívánságából, hogy sohasem lehet igazad, jutottál el a felismeréshez, hogy Istennek mindig igaza van”.¹⁰

Az istenszeretetben rejlő aszimmetrikus viszony a hit, ami bensőségessége felől nézve kényszertől mentes és szabadságból fakadó szeretet, melynek megnyilatkozása: feltétlen engedelmeség.

A felebarát szeretetét előíró parancs: „Szeresd felebarátodat, mint magadat.”¹¹ Kierkegaard számára a helyes közösségi lét alapja a felebaráti szeretet, parancsa azonban nem egy feltétlen, aszimmetrikus viszony, hanem szimmetrián alapul: „Szeresd önmagadat, miként felebarátodat szereted, amikor őt úgy szereted, mint magadat.”¹² Másként szólva, Kierkegaard értelmezésében ez a törvény a helyes önszeretet mértékét is megszabja. Érdemes hangsúlyozni, hogy e szimmetrikus viszony nem enged meg semmiféle hierarchiát, ezen az eredeti egyenlőségen alapul közösségformáló ereje is. Vagyis a felebaráti szeretet egyetemessége nem a központosított, világi hatalom aláren-

7 Kierkegaard 1995, 146.

8 Mt 22, 37: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből.”

9 Kierkegaard 1995, 19.

10 Boros 2014, 244.

11 Mk 12, 31.

12 Kierkegaard 1995, 23.

delő viszonyának folytatása, s nem is felülről lefelé kormányoz, mint a világi hatalom, hanem föld(alatt)i mozgalomként cselekszik az egyenlőség nevében.¹³

1.3. *Idő: Törvény és pillanat*

A dán eredetit követve a német és az angol fordítások könnyedén visszaadják a felebaráti szeretetparancs Kierkegaard által bemutatott értelmezését. A „Thou shall love”, illetve „Du sollst lieben” imperatívuszában a segédige (*shall, sollen*) az a kapocs, ami összeköti az istenszeretetet a felebaráti szeretet felszólító módjával. Ugyanis a segédigei nyomatékosítás révén, amennyiben az individuum már elfogadta az istenszeretettől fakadó feltétlen viszonyt, a „Szeretned kell!” felszólításában az isteni autoritás imperatívuszát hallja. Ekképpen az istenszeretet teszi kötelességgé a felebarát szeretetét.¹⁴ Ugyanakkor a felebaráti szeretet kötelessége örökérvényűvé válik, s így könnyedén szembeállításra kerül a múlandóság által kiváltott kétségbeeséssel.¹⁵ E hosszú gondolatmenet végén Kierkegaard a következőket írja: „Abban a pillanatban, amint a személy rádöbben, hogy cselekednie kell, a kereszténnyé válás útjára lépett.”¹⁶ Így a személyes próbatétel mellett, amely szűk értelemben véve a bensőséges istenviszonyra korlátozódik, megjelenik egy másik individualizációs folyamat is, amely ezúttal már a társas létben *kell*, hogy kibontakozzon, a világi messianizmus pillanatában. A cselekvő szeretet dinamikájából érthetjük meg, hogy Kierkegaard számára miért a kereszténység az „eljövendő jelenvalósága”,¹⁷ vagyis a jelen pillanat nem a múlt hordaléka, hanem a jövő építőköve.

1.4. *Térbeliség: a legközelebbi személy és a tömeg*

Adorno fönt említett kritikájában felrója Kierkegaard-nak, hogy a felebaráti szeretet pusztá bensőségességgé válik, valamint elveszíti objektumát. Noha érteni vélem Adorno kritikáját, mégis fordítva látom a szeretetparancsok dinamikáját: pont azért *kell* a felebaráti szeretetnek kifejeződnie, mert ez a tiszta lelkiismeret dolga, *cselekednie kell*. Amennyiben a szeretet nem kerül kifejezésre, a lelkiismeret összezavarodik, s együttal megtöri a feltétlen istenviszonyt is.¹⁸ Érdemes a legközelebbi Másikról, a felebarátról szóló kierkegaard-i elemzéseket is átgondolnunk. Kierkegaard leszögezi, hogy ha nem

13 Gyenge 2017, 5–9.

14 Kierkegaard 1995, 24–29.

15 Kierkegaard 1995, 29–40.

16 Kierkegaard 1995, 90. (Saját fordítás.)

17 Kierkegaard 1995, 472.

18 Ez egybevág az áttetsző megalapozottság metaforájával, lásd Prokk 2014, 269–84.

volna kötelességünk szeretni, akkor a felebarát kategóriája sem létezne. Továbbá, mindenki a felebarátunk, mert az Istennel való közvetlen viszony mindenki mást is éppúgy megillet, ahogy minket is.¹⁹ Fontos azt is kiemelnünk, hogy a felebarát kifejezés a legtöbb nyelven *a legközelebbi* kifejezésből származik, s a Leviticus felől értelmezve ez a térbeli, legközelebbi *a szomszéd* bárki lehet, akit meglátunk.

Végy pár lapot, írdál mindegyikre valami különbözőt, hogy egyik se hasonlítson a másikra. Majd vedd őket egyesével, – úgy, hogy ne engedd magad összezavarni a különböző feliratok láttán –, emeld őket a fény felé, majd meglátod mindegyiken a közös vízjelet. Ekképpen a legközelebbi a közös vízjegy, de ezt csak akkor látod az örökkévalóság fényének révén, amikor az átragyog a különbözőségén.²⁰

A *legközelebbi* szeretetéből származik az a belátás, hogy mindenki mást is szerethetnek, vagyis a felebaráti szeretet az egyesből formál egy általános kategóriát. S megfordítva, *e legközelebbihez* fűződő felebaráti viszonyomban rajzolódik ki az a tény, hogy a tömeg is egyesekből áll.²¹ Ezt az adott pillanatban beálló értelmi belátást éppen a szeretetparancsok kötelező ereje emeli örökérvényűvé.

2. A felebaráti szeretet teológiai politikája

Adorno és Boros Gábor Kierkegaard értelmezését még egy szempontból bátorkodom gazdagítani. Mindketten egyetértnek abban, hogy Kierkegaard a világi hatalommal szembeni engedelmességet ír elő:

A kereszténység nem akart s nem is akar kormányzatokat letaszítania trónról, hogy önmagát ültesse a trónra; külsődleges értelemben sohasem küzdött a világban elfoglalt helyért, mert hiszen tudjuk, nem e világról való (mert ha helyet talál a szív termében, attól meg nem foglal el egyetlen helyet sem a világban); s mégis, végtelenül megváltoztatta és megváltoztatja mindazt, aminek fennállását meghagyta s meghagyja.²²

Amennyiben e fönti idézet mindkét felét komolyan vesszük, akkor elénk áll az egyik legfontosabb politikai része *A szeretet cselekedeteinek*. Arra gondolok, hogy a felebaráti szeretet szimmetrikus viszonya nem enged meg semmiféle hierarchiát, s így megkülön-

19 Kierkegaard 1995, 60.

20 Kierkegaard 1995, 69. (Saját fordítás.)

21 Amennyiben Kierkegaard elengedné a felebaráti szeretet egyetemességet implikáló jelentésmezőt, úgy szeretete már nem etikai volna.

22 Boros 2013, 248. Boros idézi Kierkegaard-t (Kierkegaard 1995, 135).

bözteti magát a világi hatalomtól.²³ Azonban van egy másik missziója is a cselekvő szeretetnek, mégpedig a közösség növekedése.

Csak keressétek az Isten országát, és ezek mind megadatnak néktek. Ne félj te kicsiny nyáj; mert tetszett a ti Atyátoknak, hogy néktek adja az országot. Adjátok el a mitek van, és adjatok alamizsnát; szerezzetek magatoknak oly erszényeket, melyek meg nem avúlnak, elfogyhatatlan kincset a mennyországban, a hol a tolvaj hozzá nem fér, sem a moly meg nem emészti. Mert a hol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is.²⁴

A szeretet egyetemessége nem a központosított hatalom alárendelő viszonyából fakad, hanem csak organikusan, lokális csoportokból nőhet ki. Nem felülről lefelé kormányoz, mint a központosított, világi hatalom aszimmetrikus viszonyrendszere, hanem föld(alatt)i mozgalomként cselekszik az egyenlőség nevében. A korai egyház mint politikai mozgalom újdonsága éppen az a szociális érzékenység, amely hamar alámosta a világi hatalom legitimitását. A főnti Kierkegaard idézet éppen arról szól, hogy a korai egyház szeretetközössége egy valóban új viselkedésformával lett népszerű, amelyet a világi hatalom kénytelen volt integrálni saját birodalmába.²⁵ Így a különböző Kierkegaard-olvasatok a kritikai gondolkodás különböző szerepkörei közötti feszültséget is feltárják. E szerepkörök közötti fontossági sorrend mindenképpen vitatható. Adorno álláspontja a következő:

„A társadalmi egyenlőtlenség kritikájának helyébe az egyenlőségről szóló fiktív, pusztán a bensőségre szorító tanítás lép.” Az Isten előtti egyenlőség eszméjéről szóló emfatikus beszéd lehetetlenné teszi a reális társadalmi egyenlőtlenség kritikáját.²⁶

Ha a következményeket tekintve igaza is volna Adornónak, akkor is érdemes feltennünk azt a történeti kérdést, hogy mi szorította vissza a cselekvő szeretet gyakorlását, s miért redukálta azt pusztán bensőségességre szorító tanítássá a világi hatalom. Úgy látom, hogy a cselekvő szeretetben kiteljesedő önérdektagadó, feltétlen szabadság minden totalitárius hatalom egyik legfőbb ellensége. Talán éppen azért, mert a cselekvő szeretet aktusa mind mentálisan, mind a maga teljes valóságában megkérdőjelezi az elnyomásra épülő, centralizált világi hatalom legitimitását. Figyelemre méltó, hogy amíg

23 Lk 20, 25: „Adjátok meg azért a mi a császáré, a császárnak, és a mi az Istené, az Istennek.”

24 Lk 12, 31–34.

25 Chadwick 2003, 53: „A cselekvő szeretet volt a kereszténység sikerének talán legnyomósabb oka.” Henry Chadwick olyan új viselkedésformákat említ meg, mint a szegények, özvegyek, árvák gondozása. A bebörtönzöttek és a bányákban dolgoztatott testvérek meglátogatása. A szegény testvérek temetése, valamint az átutazó keresztény testvérek vendéglátása.

26 Boros 2014, 248. Boros idézi Adornót (Adorno 1951, 30).

a szisztematikus, kritikai gondolkodás elsősorban a kormányzás kritikája marad, addig a felebaráti szeretet cselekvő gyakorlata akkor is hathat, amikor az távol áll a kormányzó bársonyszéktől. A megváltás testi valóságát csak a cselekvő szeretet közössége hozhatja el.

Bibliográfia

- Adorno, Theodor W. 1951. „Kierkegaards Lehre von der Liebe.” *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 3/1: 23–38.
- Biblia. Ford. Károli Gáspár. [http://www.biblia.hu/biblia_k/k_1_1.htm] (2019.08.05.)
- Boros Gábor. 2014. *A szeretet / szerelem filozófiája. Szisztematikus-történeti tanulmányok*. Budapest: Ötvös Kiadó.
- Boros Gábor. 2017. „A tevékeny szeretet Kierkegaardja.” *Laokoón Művészetfilozófiai Folyóirat* 9. [http://laokoon.c3.hu/dok/kierkegaard/boros.pdf] (2019.05.04.)
- Chadwick, Henry. 2003. *A korai egyház*. Ford. Ertsey Krisztina – Tornai Szabolcs. Budapest: Osiris.
- Gyenge Zoltán. 2017. „Kierkegaard – egy szubjektív olvasat.” In *Laokoón Művészetfilozófiai Folyóirat* 9. [http://laokoon.c3.hu/dok/kierkegaard/gyenge.pdf] (2019.05.04.)
- Hong, Howard V. – Edna H. Hong, szerk. 2000. *The Essential Kierkegaard*. Princeton, New Jersey: Princeton.
- Kierkegaard, Sören. 1995. *Works of Love*. Ford. Howard V. Hong – Edna H. Hong. Princeton, New Jersey: Princeton.
- Prokk Balázs. 2014. „Áttetsző megalapozottság: A hit és az etika viszonya a Másik fényében.” In *Első Század* 12/1: 271–84.
- Prokk Balázs. 2017. „Életre váltani a halált – Kierkegaard szeretet-filozófiái.” In *Laokoón Művészetfilozófiai Folyóirat* 9. [http://laokoon.c3.hu/dok/kierkegaard/prokk.pdf] (2019.05.04.)